

TOPONÍMIA DELS POBLES VALENCIANS

VISTABELLA DEL MAESTRAT

ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADE
LALLE
NGUA

AJUNTAMENT DE
VISTABELLA DEL MAESTRAT

INSTITUT CARTOGRÀFIC VALENCIÀ

ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA
SECCIÓ D'ONOMÀSTICA

COORDINACIÓ i GESTIÓ
Unitat de Recursos Lingüísticotècnics

REULL I TEXT
Jesús Bernat Agut

GRAFISME
Esperança Martínez

© Acadèmia Valenciana de la Llengua

Col·lecció: Onomàstica
Sèrie: Toponímia dels Pobles Valencians
Vistabella del Maestrat, 223

Editat per: Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua
Av. de la Constitució, 284
46019 València
Tel.: 96 387 40 23
Adreça electrònica: avl@gva.es

Amb la col·laboració de l'Ajuntament de Vistabella del Maestrat

ISBN: 978-84-482-6230-3

Depòsit legal: V-855-2018

Impressió: gràfiques vimar

Ajuntament de Sagunt, 11 • Tel. 96 150 43 30 • Pineda • València

www.avl.gva.es

VISTABELLA DEL MAESTRAT

Vista bella i extensa

A la interpretació immediata del nom del poble com a 'vista esplèndida' hauríem d'afegir el sentit d' 'extens' i 'ampli' que té l'adjectiu en estes contrades: *un bell tros, un bell pla*. Són molts els indrets des d'on podem albirar (*escolumbrar*, que en diuen ací) les llunyanes illes Columbretes o l'extens terme.

Hi ha un perfil imponent, blavenc en la distància, que la gent costanera albira des de la Plana: Penyagolosa. El seu cim emblemàtic (1.814 m) s'engrava cap al nord-est amb el tossal de les Mallades (1.474 m), l'Albagés (1.481m), el tossal de l'Alforí (1.321m), el del Fontanal (1.309 m) i el de les Navades (1.288 m). I després del Collado del Boi, el Rotxero (1.232 m) i el tossal d'Esclaramunda (1.288 m). Este eix muntanyenc partix el nostre terme en dos mitats: a ponent s'escampa el Pla; a llevant, terres més baixes com la foia d'Ores, veïna de la serra de la Nevera, o la vall d'Ussera, encaixada entre la llomes de la Picossa i de Benafigos.

La serra del Boi al nord-est i la de la Batalla al sud-oest completen un relleu variat, fet de rics contrastos que el caminant descobrix pas a pas. *Feréstec*, en diu la gent del relleu de la vall d'Ussera, farcit de coves, de costeres impossibles i sargallars relliscosos. Extens, suau, humanitzat pel dibuix dels ribassos, se'ns mostra el Pla. Desconegut i encinglat trobem l'antic terme del Boi. Ombrívol, l'Atzevar, i tocant el cel, Penyagolosa.

L'aigua és molt verda

Un 98% del terme drena les seues aigües al riu de Montlleó, que, provinent de terres de l'Aragó, volta per ponent mentre fa de molló amb els termes del Puertomingalvo i Mosquerola. Pel nord partix amb Vilafranca, Benassal i Culla. El punt més baix d'estes terres és l'indret conegut com a *forcall del Riu*, on s'engrava el Rivet que acull tota la capil·laritat hídrica de la foia d'Ores, de la vall d'Ussera i de tot l'aiguavessant a llevant del Pla. L'antic terme del Boi davalla cap al riu a través de nombrosos barrancs, com ja ho han fet, a ponent, les terres de la serra de la Batalla. La rambla del Pla acull la resta i troba al Quinyó la fi del seu llarg recorregut. Un laberint càrstic, que mou de l'Engolidor, conduïx les aigües al mateix riu de Montlleó a través de diversos ullals.

L'escassetat d'un element tan bàsic com l'aigua accentua, al mateix temps, la importància de les seues mines fonts i de les estampes humides que mostren alguns paratges, com el riu dels Molins, la curiositat puntual del Quinyó o la bassa Seca quan esdevé llac. Hi ha fonts reparides arreu d'este ample terme. De molins, a Vistabella, n'hi

ha una dotzena repartits entre el riu de Montlleó, el riu dels Molins i el barranc de l'Assor. Per al món ramader l'aigua és una necessitat tan evident que la xarxa de passos i assagadors es va acompanyar d'un seguit de punts d'abeuratge: basses i bassots, fonts i pous ornats amb gamellons i piques.

Amb un terme de 151 km² i una altitud que va des dels 1.814 metres de Penyagolosa fins als 520 metres del forcall del Riu, és evident que trobarem una varietat considerable de vegetació: rebollars, carrascals, savinars, ginebrals o pinars de pi negre, roig, pinastre... També petits racons amb teixos, grévols, orons, oms o xops. I quan algun arbre, per la seua grandesa o peculiaritat, es bateja aconseguix la categoria de patrimoni que li atorga el topònim, com el pi de les Quatre Forques o els teixos de l'Atzevar.

El mas i les raberes

Des de finals del XIII es produïx una desviació a favor de la ramaderia ovina. Davant de la demanda de llana per a la indústria tèxtil, tant Castella com la Corona d'Aragó es veuen afavorides per a poder desenvolupar la ramaderia d'estes terres i la consegüent humanització de l'espai a través del *mas*, unitat d'explotació agrària que es manifesta amb les parts que el formen: cases, solls i corrals, eres i pallisses, serrades i tancats, pous i cisternes. I, vora els masos, foies i bancals, quadrons i artigues, humanitzen amb la pedra seca els espais dedicats a l'agricultura. També la gent del poble troba en el Pla quadrons amples, sorts i llargs bancals units per ribassos on es crien les millors pataques del país i excel·lents tòfones. Abans el blat i avui l'ordi, si la neu i la pluja han assaonat bé la terra, creixen orgullosos, tot canviant el color del Pla a cada estació. La ramaderia, que ha sigut la raó de tants pobles durant cinc segles, ha quedat reduïda a poc més de mitja dotzena de raberes d'ovelles que naveguen pel Pla amb els darrers pastors.

Una mica d'història

Les pintures d'una cova situada al mas de la Coixa ens parlen de la presència humana en èpoques prehistòriques. En alguns indrets, com els Castellets o vora la roca del Ferrer, trobem restes ibèriques. El pont Romà, del segle XV, només té d'aquell imperi el bateig. D'època musulmana sí que trobem el castell del Boi, que l'1 d'octubre de 1203 va ser donat a Arnau de Palatí amb un ample terme que abraçava els actuals de Vistabella, Atzeneta i Benafigos.

En 1251 se li va atorgar la carta pobla a Vistabella. Més tard, sota el domini de l'Orde de Montesa, va quedar dins la Setena de Culla, que a més de Culla incloïa Benassal, la Torre d'en Besora, Vilar de Canes,

Atzeneta, Benafigos i Vistabella. En 1345 es va establir la Tinença de Culla com a una entitat autònoma que marcarà l'economia dels pobles de la Setena durant cinc segles. El medi geogràfic era l'ídoni i la ramaderia ovina va esdevindre l'ocupació predominant. En 1382 va rebre una segona carta de poblament, i en 1405 el Boi va passar a formar part del terme de Vistabella.

Durant la Guerra del Francès hi va haver una batalla notable contra el mariscal Suchet. En les guerres carlines, Vistabella va ser caserna important dels tradicionalistes. Més recentment, algunes trinxeres, fosses comunes i coves ens parlen, encara angoixades, de la Guerra del 36 i del maquis.

Vistabella va tindre en 1910 el seu pic de població amb 2.541 habitants. L'allau migratòria de la segona mitat del segle XX ha fet minvar la població fins als 352 (2017). Si abans la població es repartia entre el poble i el terme, avui resten només mitja dotzena de masos habitats.

Del patrimoni arquitectònic

Escampat pel terme, a més dels masos, hi ha un tresor de pedra seca. Segles de treball s'arreglaren en parets serrades, ornem fonts ancestrals, armen ponts amagats i fornixen més de sis-centes casetes de volta. Són construccions realitzades amb una tècnica que no necessita cap tipus d'aglomerant i que humanitzen cada racó de Vistabella.

De l'antic castell del Boi, enlairat al capoll d'un tossal, només en resten unes parets i una preciosa panoràmica de la partida i dels termes de Culla i Benassal. Als peus del tossal descobrim l'ermita de Sant Bertomeu (segle XIV). A l'altre extrem de migdia localitzem, el santuari de Sant Joan de Penyagolosa o de la Creu Coberta.

Ja en el poble trobem restes de l'antic castell, les murades i dos portals (el del Forn i el de Sant Roc) que entren al nucli antic des del carrer de Baix lo Mur. I en els *darremurs*, l'ermita de Loreto. Al bell mig de Vistabella, l'imponent església renaixentista de l'Assumpció, dels segles XVII i XVIII, presidix la plaça del Dau. Prop del nucli urbà, vora el cementeri, veiem l'ermita de Sant Antoni (segle XVIII).

El bateig necessari

Cada bancal de cada foia té el seu nom perquè tot està batejat. I els noms ens parlen de les plantes del terme i dels animalets que corren o han corregut, dels colors i les formes, del lloc que ocupen; i dels amos que han tingut. I un mapa mai és mut perquè parlen les corbes i els colors, però si a més replega el bateig, diu molt. La toponímia descriu un paisatge i també un món passat que ha amanit este present, un món que hem de respectar si volem un bon futur.

ELEMENTS FÍSICS

Orografia

Avenc de l'Artiga
Avenc del Mas de Lluc
Avenc del Morral Blanc
Avenc del Renyó
Cantal del Tormo
Cantalar del Mas de la Cambra
Cap de l'Ombria Roja
Carrascal del Mas de Gual
Castellet de la Peralta
Castellet del Mas de la Coixa
Cingla de la Vinya
Cingla Més Alta
Cingla Rasa
Cingle del Lobo
Cingles de l'Albagés
Cingles de Marcén
Coll del Vidre (o de la Xaparra)
Collado del Boi
Collet de les Solanes
Collet dels Nius
Coscollar de la Noguera
Cova de Fabregat
Cova de Forés
Cova de l'Aigua
Cova de l'Espino
Cova de la Palla
Cova de la Teixera
Cova del Foradijo
Cova del Mas Nou
Cova del Rebollar
Cova del Rúbio
Cova del Sec
Cova Negra
Cova Santa
Coves Voltades
Coveta de la Munda
Crebada del Pont
el Cabeço
el Carril
el Castellet
el Cinglatxo
el Colladar
el Colletó
el Colomer
el Fornet
el Fossino
el Miradoret
el Miradoret de Baix
el Morralot
el Morrillargo
el Piló
el Planàs
el Portellàs
el Puntal
el Quixal del Llop
el Recuenco
el Rotxero
els Castellets
els Forats Rojos
els Planassos
Foia del Cup
Foies del Mas de la Cambra
Foieta d'en Just
Foieta Plana
Foieta Redona
l'Atzevar
l'Engolidor
la Bargida
la Corona
la Cova de les Gralles
la Covarxa
la Covassa
la Lloma
la Moleta

la Pena-roja
la Picossa
la Pinyalossa
la Rocassa
la Soterranya
les Espatles
les Morratelles
les Pedrisses
les Selletes
les Solanes
les Traveres
Lloma de Benafigos
Lloma de la Cambra
Lloma de la Picossa
Lloma de Velart
Lloma del Conill
Lloma del Mas de Montsó
Lloma del Mas Roig
Lloma del Pinar dels Troncs
Lloma Plana
Llomes del Pont
Moleta de Baix
Moleta de Dalt
Moleta de Mor
Moleta del Jauguet
Moleta del Pont
Morrall Blanc
Morrall de la Galluvera
Morrall de Valero
Morrall Pardo
Morrall Pla
Morrall Roig
Morrals Pards
Morronet Roig
Ombria Alta
Ombria de la Fontana
Ombria del Bovalar
Ombria del Molinet
Ombries del Mas Cremat
Ombries del Muro
Penya Aguda

Penya Blanca
Penya de Folc
Penya la Veja
Penyagolosa
Pinar de Caseta
Pinar de la Ruda
Pinar de Sant Bertomeu
Pinar de Sant Joan
Pinar del Bisbe
Pinar Obscur
Pla de la Creu
Pla de la Foia
Pla de la Mestra
Pla de la Moleta
Pla de Vistabella
Pla del Pou
Pla del Puntal
Pla del Tossalet
Pla dels Molins
Pla dels Mollons
Prat del Mas de Racó
Racó del Tormo
Rebollar del Mas de Garrido
Rebollera de Roca
Roca Blanca
Roca de la Bandera
Roca de la Savina
Roca de les Hedres
Roca de les Traveres
Roca del Burro
Roca del Cervell
Roca del Corb
Roca del Ferrer
Roca del Migdia
Roca del Rotxàs
Roca del Saltador
Roques Blanques
Roques de les Sorribes
Roques del Clotó
Roqueta de l'Esquinal
Roquetes Roges

Serra de la Batalla
Serra de la Nevera
Serra del Boi
Serra Negra
Solana de la Vall
Solana del Clotxó
Solanet del Mas de Gual
Solano de Bernardo
Tossal d'Esclaramunda
Tossal de Benages
Tossal de Càndida
Tossal de l'Albagés
Tossal de l'Alforí
Tossal de l'Algepsar

Tossal de la Burra
Tossal de les Mallades
Tossal de les Navades
Tossal de Marco
Tossal de Vidal
Tossal del Calvari
Tossal del Llop
Tossal del Mançanar
Tossal del Mas de l'Hostal
Tossal del Mas de Montsó
Tossal del Regolfo
Tossalet de Baix
Tossalet de la Soterranya

Arbres singulars

Anoquer de la Torre
Carrasca de Tèrio
Carrasca la Noguera
el Reboll
Freixe de la Cambreta
Ginebre del Mas del Mig
Ginebres del Mas de Campos

Pi de l'Àguila
Pi de l'Assester
Pi de la Finestra
Pi de les Quatre Forques
Pi del Planàs
Savina de l'Agraïda

HIDROGRAFIA

Hidrografia natural

Barranc de l'Abeurador
Barranc de l'Aigua
Barranc de l'Albagés
Barranc de l'Alfarder
Barranc de l'Antona
Barranc de l'Assor
Barranc de l'Atzevar
Barranc de l'Avellanar
Barranc de la Clotxa
Barranc de la Collassa
Barranc de la Cova

Barranc de la Ferreria
Barranc de la Galera
Barranc de la Marta
Barranc de la Pregunta
Barranc de la Peralta
Barranc de la Pinella
Barranc de la Teixera
Barranc de la Travera
Barranc de la Vall d'Ussera
Barranc de les Canaletes
Barranc de les Ferradures

Barranc de les Olles
Barranc de Tena
Barranc del Carbo
Barranc del Cirer
Barranc del Gorgotxo
Barranc del Mas de la Coixa
Barranc del Mas de les Tosses
Barranc del Mas de Racó
Barranc del Mas del Surdo
Barranc del Molló
Barranc del Saltador
Barranc del Til·ler
Barranc dels Canalissos
Barranc dels Morts
Barranc dels Pots
Barranc Negre
Barranc Obscur
Barranc Pardo
Barranquet del Clotxó
Barranquet del Forn
Clotxa de l'Aigua
el Fontanal
el Rivet
els Aiguatjols
els Estrets
Font Coberta
Font d'Aragó
Font de Dalt
Font de l'Alforí
Font de l'Argilaga
Font de l'Atzevar
Font de l'Espino
Font de la Cambreta
Font de la Canaleta
Font de la Costera
Font de la Foresa
Font de la Pegunta
Font de la Puerca
Font de la Rabassa
Font de la Randera
Font de la Rossa
Font de la Serp
Font de la Tosca
Font de les Espatles
Font del Mas de Prats
Font del Pi
Font del Tormegal
Font dels Barros
Font dels Caminets
Font dels Molins
Font Nova
Fontana de Baix
Fontana de Dalt
Fontanelles del Mas de Cates
Fonteta de la Fam
Fonteta del Perdigó
l'Escudelleta
la Travera de Baix
la Travera de Dalt
les Fontanelles
les Fontasses
los Estrets
Rambla de Sant Joan
Rambla del Pla
Riu de Montlleó
Riu del Molinet
Riu dels Molins
Toll de Farsa
Toll de l'Anguila
Toll del Camí
Ullals de l'Esquilador
Ullals de la Covassa
Ullals de les Jordanes

Hidrografia artificial

Bassa de les Ventes
Bassa del Pas Real
Pou de Gual
Pou de la Pena-roja

Pou de la Serra
Pou de la Venta
Pou del Corral

PRESENCIA HUMANA

Poblament

Bocanegra
Casa del Forestal
Casa Nova
Casetes de l'Alforí
Corral d'Aragó
Corral de Badenes
el Barranc Fondo
el Cap del Pla
el Clotxó
el Collado
el Corralet
el Garcíó
el Jauguet
el Mançanar
el Pinaret
el Pla de la Mestra
el Planillar
el Tormo
el Tossal
el Tossalet
el Trenta-deu
els Canalissos
l'Aigua de la Vall
l'Albagés
l'Albagés de Dalt
l'Alberta
l'Alfarder de Baix
l'Alfarder de Dalt
l'Alforí
l'Espino

la Cambreta
la Canaleta de Baix
la Canaleta de Dalt
la Caseta
la Clotxa de Baix
la Clotxa del Mig
la Clotxa Més Alta
la Corralissa
la Cova de la Munda
la Foia
la Foia de Varea
la Foieta Plana
la Foresa
la Granja
la Noguera
la Pedreguera
la Penya Blanca
la Penyica
la Peralta
la Ribagrossa
la Solaneta
la Solaneta d'Isidre
la Tancada
la Torreta
la Tosca
la Xaparra
la Xaparra de Baix
Mas Cremat
Mas de Badal
Mas de Baix

Mas de Batalla
Mas de Batiste
Mas de Benages
Mas de Benages Nou
Mas de Boira
Mas de Cabedo
Mas de Campos
Mas de Canales
Mas de Capote
Mas de Cates
Mas de Catxerulo
Mas de Celades
Mas de Clèric
Mas de Farsa
Mas de Folc
Mas de Forques
Mas de Garrido
Mas de Gascó
Mas de Gil
Mas de Gual
Mas de Joan dels Ous
Mas de Juanito el Blanco
Mas de Julià
Mas de l'Escaleta
Mas de l'Hostal
Mas de la Cambra
Mas de la Coixa
Mas de la Corona
Mas de la Lloma
Mas de la Randera
Mas de la Serra
Mas de la Serra de Baix
Mas de la Torta
Mas de Leandro
Mas de les Foies
Mas de les Roques
Mas de les Tosses
Mas de les Tosses de Dalt
Mas de les Xiquetes
Mas de Lluc
Mas de Lunes

Mas de Mançanares
Mas de Marimon
Mas de Molló
Mas de Montfort
Mas de Montsó
Mas de Mor
Mas de Mossén Joan
Mas de Padilla
Mas de Pep
Mas de Peris
Mas de Pessetes de Baix
Mas de Pessetes de Dalt
Mas de Prats
Mas de Roqueta
Mas de Rosca
Mas de Salvador
Mas de Silvestre
Mas de Térío
Mas de Tòfol
Mas de Toni
Mas de Trigos
Mas del Barranc Pardo
Mas del Boiro
Mas del Bord
Mas del Carrascal
Mas del Collet
Mas del Gironet
Mas del Menut
Mas del Mig
Mas del Pont
Mas del Racó
Mas del Sec
Mas del Serrano
Mas del Surdo
Mas del Tormegal
Mas del Xatxo
Mas dels Arcs
Mas dels Racons
Mas Nou
Mas Roig
Mas Vell

Maset de les Xaparres
Maset del Catxerulo
Maset del Curro
Maset del Mig
Maset del Surdo
Maset dels Castellets
Masets de la Banyadera

Sant Joan de Penyagolosa
Torre de Garcia
Torre de Martines
Torre del Mosquit
Troncassal de Dalt
Vistabella del Maestrat

Vies de comunicació

Camí de Culla
Camí de l'Estrella
Camí de Sant Joan
Camí dels Pelegrins
Camí Real de Mosquerola
Carretera d'Atzeneta
del Maestrat
Carretera de Puertomingalvo
Carretera de Sant Joan
Carretera de Xodos als Molins
Carretera del Pla
Costera dels Cinc Pins

Pista de l'Alfarder
Pista de l'Estrella
Pista de la Lloma
Pista de la Randera
Pista de la Vall d'Ussera
Pista de Sant Joan
a Puertomingalvo
Pista del Boi
Pista del Bovalar
Pista del Mas de Gual
Pont de les Calçades
Túnel

Altres llocs d'interés

Castell del Boi
Cup de la Granja
el Gip
Ermita de Sant Bertomeu
Finca dels Cavalls
la Venta
Molí Caldero
Molí de Jeroni
Molí de l'Assor
Molí de la Granja

Molí de la Vinya
Molí de Lluna
Molí de Pasqual
Molí de Prats
Molí del Pas
Molí Més Alt
Molí Més Baix
Parc Natural de Penyagolosa
Pista d'Aterratge

PARTIDES I PARATGES

Grans divisions de terme

el Boi
el Pla Amunt
el Pla Avall
els Bustals

l'Assor
la Foia d'Ores
les Navades
Penyagolosa

Partides i paratges

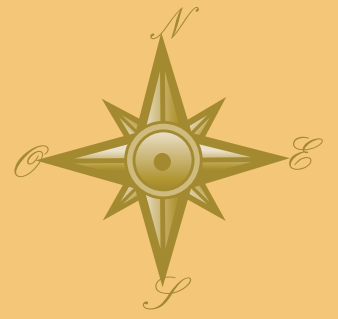
Argilagar de la Torre
Artiga de Garrido
Artiga de Joanet
Artiga de Roqueta
Artiga del Boiro
Bancal de l'Alar
Bancals del Mançanar
Bancals del Poble
el Batanet
el Bovalar
el Burgal
el Burguillar
el Calvari
el Cap del Pla
el Carrascal
el Colladar
el Corral Sec
el Corralico
el Fontanal
el Forcall del Riu
el Ginestar
el Mançanar
el Miramar
el Molinet
el Pinet
el Pont
el Prat
el Puntal Curt
el Quinyó
el Rebeig

el Rebollar
el Redondo
el Rodesnal
el Romeral
el Savinar
el Tancat dels Conills
el Tros
el Xaparral
els Artigons
els Canalissos
els Cinc Bancals
els Planassos
els Toscos
els Verdins
l'Avellanar
l'Ereta
l'Eriçal
l'Espigolar
l'Espino
la Banyadera
la Bassa Seca
la Bertrana
la Carbonera
la Creveta
la Devesa
la Falaguera
la Granada
la Miraveta
la Noguera
la Portera del Llop

la Redonda
la Rompissada
la Serrada de la Garxa
la Soterranya
la Teixera
la Teuleria
la Tormassosa
la Vall d'Ussera
les Canaletes
les Caputxeres
les Jordanes
les Llobateres
les Llomes de la Pena-roja

les Raconades
les Ribagrosses
les Saleres
les Sénies
les Ventes
Quadró de l'Espinalet
Racó del Teix
Sant Joan
Sortetes del Mas de Toni
Sorts de l'Alforí
Sorts de l'Hospital
Sorts del Mas dels Arcs
Sorts del Quinyó

Elements físics

TERME DE VILAFRANCA

TERME DE BENASSAL

TERME DE MOSQUEROLA (ARAGÓ)

TERME DE CULLA

TERME DE BENAFIGOS

TERME D'ATZENETA DEL MAESTRAT

TERME DE XODOS

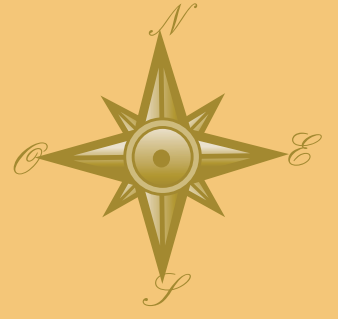
PENYAGOLOSA

TERME DE VILAFERMOsa

TERME DE PUERTOMINGALVO (ARAGÓ)

Presència humana

TERME DE VILAFRANCA

TERME DE BENASSAL

TERME DE MOSQUEROLA (ARAGÓ)

TERME DE CULLA

TERME DE BENAFIGOS

TERME D'ATZENETA DEL MAESTRAT

TERME DE XODOS

TERME DE VILAFERMOSA

